

Sverker Oredsson *Att värna historien*

Jesper Svartvik *Kyrkan och Kristallnatten*

Fredrik Nejman

"There were a lot of Jesus here in Pikeliai before the war"

Henrik Bachner *Ta judefientligheten på allvar*

Att värna historien

Flera av oss som får detta Nyhetsbrev var i november med om värdiga och innehållsrika manifestationer med anledning av Kristallnatten. I Rosenbad talade lundateologen Jesper Svartvik mycket ärligt och utan försök till förskönande om Den kristna kyrkan och judeförföljelserna under 1930-talet och han satte in dessa händelser i det rätta, närmast tvåtusenåriga, tidsperspektivet. Det är utomordentligt värdefullt att vi nu får tillfälle att ta del av föredraget i Nyhetsbrevet. Men Jesper Svartvik var inte ensam om att ge innehåll åt denna manifestation. Hans Posner talade sakligt och mycket gripande om egna och familjens erfarenheter av nazisternas fasansfulla grymheter i 1930-talets Schlesien. Till anförandena slöt sig mycket väl musiken från cellisten Åsa Åkerberg. Arrangör i Stockholm var Svenska Kommittén Mot Antisemitism tillsammans med Kommittén för Levande historia. Samarbetsrådet för judar och kristna hade också informerats om manifestationen, och flera representanter därifrån var närvarande i Rosenbad.

Dagen före Stockholmsmanifestationen ägde en manifestation rum i Lund. Det skedde på Stortorget kl 15, samtidigt som staden hade så kallad långlördag och dessutom Bokens dag, så aktiviteten var stor. Flera av de positiva omdömen som Stockholmsmanifestationen är värd, kan också ges till manifestationen i Lund, även om en icke obetydlig skillnad var att mötet ägde rum utomhus och publiken var stående. Forskaren och författaren Germund Hesslow talade personligt och engagerat om händelserna 1938 och om utslag av antisemitism i dagens Sverige och Europa. Felicia Rosenman från Polen och numera Malmö kompletterade utmärkt genom beskrivning av egna och familjens upplevelser av 1930-talet och så småningom Förintelsen. Arrangörer av lundamainfestationen var Svenska Kommittén Mot Antisemitism och Samarbetsrådet för judar och kristna.

I motsats till dessa nämnda manifestationer kan ställas demonstrationer, där politiska organisationer, i första hand Ung Vänster, varit initiativtagare. Särskilt under 2001 var allmänkaraktären på det politiska budskapet påtaglig. Man vände sig mot kapitalismen och Europeiska unionen. Men även antijudiska yttringar förekom, som när Israels politik jämfördes med nazismen och Förintelsen. På demonstrationen i Lund innevarande år fanns endast ett konkret inslag. Det ägnades åt det palestinska folkets lidande under Israels ockupation.

Det finns sålunda en vilja att söka röva bort den 9 november och Kristallnatten från sitt ursprung och försöka ge detta datum ett nytt innehåll. Särskilt illa blir det, när demonstrationer i första hand riktas mot judar och mot Israel.

Året har många dagar då man kan demonstrera mot kapitalismen. Vi kommer säkert också, särskilt under år 2003, att få lyssna på många talare som pläderar mot Europeiska unionen. Inläggen och demonstrationerna mot rasism i allmänhet eller för palestiniernas sak är många. Men det är naturligt att vända sig mot medvetna försök att ge den 9 november ett helt annat innehåll än vad historien säger.

Vi har lärt oss att flera politiska organisationer är opålitliga allierade vid demonstrationer och manifestationer den 9 november. Svenska Kommittén Mot Antisemitism har däremot goda erfarenheter av samarbete med Kommittén för Levande historia, liksom med Samarbetsrådet för judar och kristna. Det känns därför naturligt att samarbeta med dessa organisationer än mer när Kristallnatten uppmärksammas liksom dagen för Auschwitz' befrielse, den 27 januari.

Nu blir snart Kommittén för Levande historia en myndighet och kommer att kallas Forum för Levande historia. Många har noterat att chef för den nya myndigheten blir Heléne Lööw. Hon kommer till sin uppgift med ett bra bagage. Hon har mycket gedigna kunskaper framför allt om högerextremism. Hennes doktorsavhandling i historia från 1990 *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924-1950* är redan en inom sitt område oundgänglig klassiker. Förutom kunskaper har hon ett stort engagemang för Forums verksamhet. Utsikterna är lovande för att hon och myndigheten på ett fruktbart sätt skall ta hand om de goda intentioner som ledde vår statsminister till förslaget "Levande historia". Svenska Kommittén Mot Antisemitism ser fram mot samarbete med Heléne Lööw och den av henne ledda myndigheten.

Sverker Oredsson

ordförande i Svenska Kommittén Mot Antisemitism

KALENDARIUM januari 2003

21 Januari

Föreläsning med professor Henry Huttenbach, *The Emergence of a Pan European Antisemitism* (föreläsningen hålls på engelska).

Professor Huttenbach är gästprofessor under januari månad vid Centrum för multietnisk forskning, Programmet för studier kring Förintelsen och folk mord, Uppsala universitet.

Föreläsningen sker i Stockholm.

Samarrangemang med Uppsala universitet.

Se sid 19

24 - 25 januari

Uppföljningsseminarium för lärargruppen som besökte Polen i oktober-november 2002.

Föreläsningar kring undervisning om Förintelsen, Magnus Hermansson-Adler från Göteborgs universitet, Jonas Sundberg från Stiftelsen Expo m.fl.

27 januari

Minnesstund i Stockholms synagoga med anledning av årsdagen av Auschwitz befrielse. En av huvudtalarna är professor Sverker Oredsson, ordförande i Svenska Kommittén Mot Antisemitism.

Samarrangemang med Judiska Församlingen i Stockholm.

Dags att betala medlemsavgift för år 2003!

**Kyrkan och Kristallnatten
Jesper Svartvik**

Föredrag vid minnesstunden söndagen den 10 november 2002 kl. 16.00, Rosenbads konferenscenter

Natt, natt,
att du inte brister i skärvor,
nu, när tiden sjunker
med martyriets sönderslitande sol
ned i ditt havstäckta djup -
dödens månar
drar det störtande jordetaket
in i din tystnad av utrunnet blod -

tysk originaltext :

Nacht, Nacht,
daß du nicht in Scherben zerspringst,
nun wo die Zeit mit den reißenden Sonnen
des Martyriums
in deiner meergedeckten Tiefe untergeht -
die Monde des Todes
das stürzende Erdendach
in deines Schweigens geronnenes Blut ziehn

Nelly Sachs, *Stjärnförmörkelse*, *Och uppslitande är tiden*
(sid. 108 i Nelly Sachs *Samlade dikter*, MånPocket)
tysk originaltext i *Sternverdunkelung*

Inledning

När vi samlas för att hedra minnet av Kristallnattens offer, för att betyga de överlevande vår aktning, för att försöka förstå hur denna skändlighet kunde äga rum i Europas mitt och för att ägna all kraft åt att förhindra att något liknande någonsin ska ske igen, får de pregnant raderna från diktsamlingen *Stjärnförmörkelse* skrivna av Nelly Sachs, som själv lämnade Tyskland först i maj 1940, ge ord åt vår förbundenhet med alla dem som genomlidit natten då allt brast i skärvor.

Klockan 01.20 natten mellan den 9 och 10 november 1938 iscensattes den judeförföljelse som kom att få namnet *Reichskristallnacht*, en term som ursprungligen var tänkt att banalisera det som skett: man ville påskina att det bara var den rika judenhetens kristallkronor som skadats. Omvärldens tämligen begränsade reaktioner övertygade Nazitysklands ledare att de kunde fortsätta upptrappningen av judeförföljelserna; Natten mellan den 9 och 10 november 1938 innebar därför ett stort steg mot *Endlösung*, den slutliga lösningen.

När ämnet är *Kyrkan och Kristallnatten* ställer vi en lång rad frågor: en första fråga är: hur reagerade de kristna samfundet när nyheterna spreds över världen? Än mer angeläget, för det andra, är kanske att ställa frågan hur var det möjligt att Kristallnatten kunde äga rum i den del av vår värld som rimligen borde påverkats mest av kristendomen? Med andra ord, vad beredde vägen? Vad hade brustit i europeiskt tänkande redan före det krossade glasets natt? För det tredje är det angeläget att säga något om vad som i dag sker i kyrkornas värld för att förhindra att detta sker igen.

1. Hur reagerade kyrkorna efter aktionen?

Under rubriken ”En vädjan från Biskopsmötet” publicerad i bl.a. *Svensk kyrkotidning* framförde Svenska kyrkans biskopar följande budskap:

Med djup sorg och uppriktig medkänsla ha vi bevittnat de svåra lidanden för vilka det judiska folket, icke minst under de senaste månaderna, blivit utsatt såväl i själsligt avseende som i yttre måtto.

Frågan om judafolket har blivit en hela mänsklighetens fråga. Ingen kan längre undandra sig ansvar. De samveten som skakats av oskyldigas nöd få icke ge sig ro förrän fred och fristad beretts det förföljda judafolket.

Envar av oss måste vara på sin vakt att han icke smittas av rashatets epidemi och förråder det kristna budet om kärlek till varje lidande nästa.

Må vi med villighet göra vår samarittjänst i hjälpande barmhärtighet. Den plikt och möjlighet som ligger oss närmast är att ekonomiskt stödja de judiska flyktingar som måst lämna hem och egendom. Enkannerligen må vi skynda till hjälp för att bereda oskyldiga barn och unga fredad tillflykt och ny framtid.

Svensk kyrkotidning 1938:50, sid. 866

Denna vädjan publicerades även i den ekumeniska tidskriften *Kristen gemenskap*. I samma nummer offentliggjordes dessutom ett uttalande från Svenska Ekumeniska Nämnden med ett liknande innehåll:

En stormflod av våld och grymhet går över världen. Hårt drabbas härav det judiska folket. Dess fruktansvärda öde måste i kristna sinnen framkalla stark harm såväl som djup medkänsla med offren. Att vara av Israels stam håller på att bli liktydigt med att icke äga hemortsrätt inom den del av mänskligheten, som kallar sig kristen. Detta drager vanära över det kristna namnet.

Också i vårt land bedrives en antisemitisk propaganda, om den ock i viss mån undviker offentligheten och särskilt under trycket av den senaste tidens händelser rönt ett förtjänt motstånd. De kristna måste framför andra här stå på vakt. För kristen människovärdering gälla inga rasskillnader. Kristi kärlek tillåter icke mindervärdesstämpling av någon människa. Förföljelsen mot Israels folk uppfordrar Kristi församling å ena sidan till kamp mot våld och orättfärdighet, å andra sidan till hjälpande handling.

Kristen gemenskap 1938:4, sid. 206

Båda uttalandena avslutas med uppmaningen till läsarna att med gåvor stödja den hjälpverksamhet som upprättats för dem som drabbats.

Flera skribenter understryker den kristna trons djupa rötter i judendomen. Sålunda skriver Härnösands stifts biskop Torsten Bohlin i samma nummer av *Kristen gemenskap* bl.a. följande rader:

Den 10 november 1938 är en skammens dag för hela vår europeiska civilisation. (...) Det må vara fåfängt att tala, men det är nesligt att tåga. Som kristna människor *måste* vi höja vår protest mot gemenheten i förföljelserna mot Tysklands judar, liksom vi äro skyldiga att göra allt som står i vår förmåga, för att icke vårt eget folk skall smittas av det hänsynslösa judehatets besatthet.

En symbol för det skändliga, som senast timat, äro de brinnande synagogorna. Framför mig ligger en detaljerad förteckning på 166 synagogor och bönhus, som blivit nedbrända - och med stor sannolikhet är denna siffra ändå icke den definitiva.

Ett tempel är en helig plats för den fromme, han må tillhöra vilken religion, vilket trossamfund som helst. Att förgripa sig på ett tempel, det är att kränka det sakrosankta. Och vi kristna kunna aldrig förgäta, att Frälsaren solidarisk med sitt folk, ”på sabbatsdagen, såsom hans sed var, gick in i synagogan”. Också för honom var synagogan en helig plats.

Och dessa synagogor brännas, meningslöst, brutalt, i ett land, där Kristi evangelium ljudit århundrade efter århundrade! (...) Står det än icke i vår makt att avtvå denna skammens fläck, så vägra vi åtminstone att göra oss moraliskt meddelaktiga genom feg, passiv tystnad.

Vi måste få ropa ut vår harm, vår sorg, vår medkänsla med de pinade.

Om vi människor tåga, skola stenarna ropa. Kristen gemenskap 1938:4, sid. 169-173

Vid krigsutbrottet ett knappt år senare publicerades en initierad artikel av Gösta Lindeskog i *Svensk kyrkotidning* som påminner om de många överensstämmelserna mellan judendom och kristendom:

I allra största, formelartade korthet kan man säga, att det är *kristologien*, som skiljer kristendomen från judendomen liksom även från alla andra religioner. Och det är tack vare Jesu liv och gärning, som judarnas bibel, G. T., varom striden nu står, förts ut över världen och som del av den kristna bibeln blivit världslitteraturens mest lästa bok. Via kristendomen har alltså det universellt bärande i judendomen gått ut ur sin nationella begränsning.

För en vetenskaplig historisk betraktelse är det alltså klart, att judendomen är kristendomens nödvändiga historiska förutsättning. Det är ingen tillfällighet, att just Israels heliga land blev evangeliets fosterjord. Det är vidare klart, att kristendomen icke blott genom G. T. utan även genom N. T. övertagit mycket av det judiska folkets religiösa skatter. Därav framgår, att kristendomen och judendomen ha oändligt mycket *gemensamt*. Att det åtskiljande är det för kristendomen väsentliga är klart, men det får icke undanskymma detta faktum.

Svensk kyrkotidning 1939:43, sid. 780

Ett helt annorlunda förhållningssätt präglade skribenterna i *Göteborgs Stifts-Tidning* under kriget. I sin avhandling *Kristendom och nazism* hävdar Martin Lind att det avgörande kriteriet var partiets och statskicks förhållningssätt gentemot religion i allmänhet och kristendom i synnerhet. Sålunda föredrog *Göteborgs Stifts-Tidning* det nationalsocialistiska Tyskland (som tillät - en begränsad - religionsutövning) framför den sovjetiska kommunismens gudlöshetsideal. Enligt *Göteborgs Stifts-Tidning* var judemission lösningen på det s.k. judiska problemet: judar skulle omvändas till kristendomen och genom dopet upptas i kyrkans gemenskap. Det är därför helt följdriktigt att den kritik som stiftstidningen riktade mot Kristallnattens föröware är att den försvårade judemissionen:

Huru skall man kunna vänta att dessa flyktande olyckliga (sc. judarna) skola lyssna till deras predikan, som samtidigt beröva dem deras ägodelar och driva dem från land till land?

Göteborgs Stifts-Tidning 1938:26

Det finns en smärtsamt lång rad exempel på att kyrkoledare uttryckte sin direkta uppskattning över det som skett under Kristallnatten. Det mest kända och ökända exemplet är biskop Martin Sasses skrift *Martin Luther über die Juden: Weg mit ihnen* ("Martin Luther om judarna: Bort med dem!") bestående av ett kompendium av antijudiska utsagor hämtade från Martin Luthers bok *Von den Jüden und jhren Lügen* ("Om judarna och deras lögner"; publicerad 1543; "Weg mit ihnen" är ett direkt citat från Luthers skrift), försedd med ett förord i vilket Sasse inte bara gav sitt fulla stöd åt Kristallnattens marodörer, utan även uttryckte att deras framfart var en värdig hedersbevisning; att Tysklands synagogor brinner på Martin Luthers födelsedag, den 10 november. Även Luther hade ju velat att synagogor skulle brinna, judiska böcker brännas och judendomen utplånas.

2. Vad föregick aktionen?

De svenska biskoparnas uttalande, å ena sidan, och biskop Martin Sasses skrift, å andra sidan, tydliggör att den kristna trostraditionen burit två direkt oförenliga uppfattningar: den ena uttrycker att den kristna kärlekstanken undantagslöst omfattar alla människor, den andra att kristen kärlek och jedeförakt - som bevisligen kan leda över till direkt judehat - går att förena. Ett annat ökänt exempel är redaktören för den antisemitiska tidskriften *Der Stürmer*, Julius Streicher, som i Nürnbergrättegången efter kriget återopade vad kyrkans ledande teologer sagt. Hade han sagt något som inte den store reformatorn skrivit? Han försvarade sig alltså med påståendet att nazismen blott lagstadgade vad kristendomen föreslagit.

Det är högst troligt att Dr Martin Luther skulle vara i mitt ställe (sc. på de åklagades bänk) idag om hans bok skulle beaktats av åklagaren. I boken *Om judarna och deras lögner* skriver Dr Martin Luther att judarna är huggormars avföda och att man borde bränna deras synagogor och förgöra dem.

Få teologer ger uttryck för denna dubbelhet gentemot det judiska folket och den judiska tron som just Martin Luther. I skriften *Daß Jesus Christus ein geborener Jude sei* ("Jesus föddes som jude"), publicerad 1523, betonade han Jesu judiskhet; i den redan nämnda skriften *Von den Jüden und jren Lügen*, publicerades tjugo år senare, 1543, kommer en bitter reformator till tals. Den unge Luther hoppades och trodde att judarna skulle ansluta sig till hans rörelse; när så inte skedde, förändrades hans framställningssätt radikalt:

Vad skola vi kristna nu göra med det förkastade judafolket? Det är inte möjligt för oss att hava fördrag med dem, då de nu en gång äro hos oss, och vi känna till deras lögner och förbannelser, på det att vi inte må bliva delaktiga i alla deras lögner och smädelser. Vi kunna icke utsläcka den gudomliga vredens eviga eld, såsom profeten Jeremias (4:4) säger, eller omvända judarna. Vi måste under bön och gudsfruktan öva en hård barmhärtighet, om vi skola kunna rädda något undan elden. Hämden ligger över dem tusen gånger svårare än vi kunna önska. Men jag vill giva några goda råd.

För det första skall man bränna upp deras synagogor och skolor, och det som man inte kan brinna bör övertäckas med jord, så att ingen människa kan se en sten därav till evig tid. Och det skall man göra till vår Herres och kristenhetens ära, på det att Gud må se att vi kristna inte tåla sådana lögner, förbannelser och smädelser av Hans Son. Ty vad vi hittills av okunnighet haft fördrag med, skall Gud förlåta oss. Men nu veta vi det och skulle vi trots detta

beskydda och beskärma judarna, under det att judarna beljuga, smäda, förbanna och skända Kristus hos oss, det vore liksom om vi själva togo del däri.

För det andra må deras hus förstöras på samma sätt. Ty de hålla på med samma sak därinne, som i sina skolor. Detta bör man göra, på det att de må veta att de inte äro herrar i vårt land, som de berömma sig av, utan fångna, såsom de utan uppehåll skria och klaga inför Gud.

För det tredje må man taga alla deras bön- och talmudböcker, vari de lära sig ett sådant avguderi, lögner, förbannelser och smädelser.

För det fjärde att man förbjuder rabbinerna vid livets förlust att fortsätta sin undervisning. Ty de hava förlorat rätten till sitt ämbete, emedan de hålla de stackars judarna fångna enligt Moses befallning (5 Mos. 17:10 f), där han befäller dem vid livets och själens förlust att lyda sina lärare. Men Moses själv förklarar: Vad de lära enligt Herrens lag. Sådant bry de sig inte om utan nyttja det arma folkets lydnad för sina syftemål mot Herrens lag.

För det femte att judarnas lejd upphäves. Ty de ha intet på landsbygden att göra, alldenstund de varken äro herrar, ämbetsmän, hantverkare eller något dylikt. De må stanna hemma. Jag känner till hur en rik jude för närvarande far omkring på landsbygden med tolv hästar och förknektar, furstar, herrar, land och folk, så att till och med framstående personer sett snett därpå. Skolen icke I, furstar och herrar, lagenligt förbjuda sådana ockrare. I annat fall kanske en skara odalsmän samla sig mot dem, emedan de ur denna lilla bok ha lärt sig hurudana judarna äro och hur man skall behandla dem, och att man inte skall skydda dem. Ty I skolen och kunnen inte skydda dem, I viljen ju inte inför Gud vara delaktiga i deras hat. Vad därav kan komma för gott mån I väl betänka och så förhindra det.

För det sjätte att man förbjuder dem att ockra och tager ifrån dem alla deras pengar och föremål av silver och guld och förvarar det. Detta bör ske av följande skäl: allt vad de äga, hava de stulit och rövat från oss genom sitt ocker, emedan de inte ha någon annan sysselsättning. Dessa pengar bör man använda till följande och inte till något annat. Om en jude allvarligt har omvänt sig, så skall man giva honom 100, 200, 300 gulden, beroende på, i vilket läge han befinner sig, för att han skall kunna skaffa sig en försörjning för sin stackars hustru och sina små barn och för att underhålla de gamla och bräckliga. Ty pengar, vunna på ett sådant skändligt sätt, äro förbannade, om man icke under Guds välsignelser använda dem till något gott.

De berömma sig av att Moses har tillåtet och bjudit dem att ockra på främlingar (5 Mos. 23:20). På detta svara vi: Det finns två slag av judar. De första äro de, som Moses förde ur Egypten till Kanaans land, såsom Gud hade befallt honom. Åt dessa gav han sin lag, som de skulle hålla just i *det* landet, och det till Messias hade kommit. De andra judarna äro kejsarens judar, inte Moses judar. De hade sin början på landshövding Pilatus tid i Juda land. Ty då han frågade dem: ”Vad skall jag göra med Jesus, som kallas Messias?” (Matt. 2:22). Då skriade de: ”Korsfäst honom, korsfäst honom”. Men då sade han: ”Skall jag korsfästa eder konung?” Så skriade de åter: ”Vi har ingen annan konung än kejsaren.” (Joh. 19:15). Ett sådant underordnande under kejsaren har Gud inte bjudit, de gjorde detta av sig själva.

Då nu kejsaren fordrade lydnad, satte de sig emot honom, nu ville de ej heller tillhöra kejsaren. Då hemsökte han dem och förskingrade dem över hela sitt rike, så att de måste vara honom lydiga. Från dessa härstamma de nuvarande judarna, vilka Moses ej känner till och som själva ej känna honom. Vilja de njuta Moses lag, måste de vända tillbaka till Kanans land och bliva Mosejudar, som hålla hans lag. Där må de ockra så mycket de vilja. Emedan de bo i främmande land under kejsaren och äro Mose ohörsamma, måste de hålla kejsarens lag och icke ockra. Ty Moses lag har inte kommit utanför Kanans land eller från Israels folk. Ty Moses har icke sänts till egypterna, babylonierna eller något annat folk med sin lag, utan endast till det folk, som han förde ur Egypten till Kanans land, vilket han själv ofta säger (5 Mos. 26:5). De skulle hålla dessa bud i det land, de skulle intaga på andra sidan Jordan. Och

emedan prästerskapet, gudstjänsten och furstedömet, varpå Moses bygger nästan allt, under mer än 1400 år har förfallit, så är det säkert att även hans lag har upphört att gälla. Därför skall man låta kejsarens judar dömas efter kejsarens lag och icke tillåta dem att vara Mose judar, vilka icke ha funnits till under 1400 år.

För det sjunde må man giva åt unga och starka judar och judinnor slaga, yxa, hacka, spade, spinnrock och slända och låta dem tjäna sitt bröd i sitt anletes svett såsom det är Adams barn förelagt. Ty det duger inte att de skola låta de usla gojim arbeta i sitt anletes svett och att de själva i lugn och ro skola frossa, allt under det att de berömma sig över, att de äro de kristnas herrar, utan det är nödvändigt att driva denna ondska ur dem.

Vi må emellertid se till att de inte skada oss till liv, hustru, barn, tjänstefolk eller boskap, då de skola arbeta för oss. Man kan förstå, att dessa ädla världens herrar icke äro vana vid något arbete och ogärna skola ödmjuka sig under de eländiga gojim. Låtom oss vara lika kloka som andra nationer. Vi må tillsammans med dem uträkna, hur mycket judarna ockrat på oss, därpå må vi i godo dela deras egendom och för all framtid driva dem ur landet. Ty som sagt, Guds vrede vilar så tungt över dem, att de genom en mild barmhärtighet bli ursinnigare, men genom en hård bättra de sig något. Därför bort med dem för alltid (ty. "... weg mit ihnen"; jfr Martin Sasses skrift från 1938).

svensk översättning utgiven på Ernst V. Hanssons förlag; tryckt 1934 i två upplagor i Göteborg

Fyrahundra år senare skulle Martin Luthers tankar omsättas i praktiken. Av Luthers program blev nazistisk pogrom: konfiskering, religionsförbud, yrkesförbud, tvångsarbete, förödelse och landsförvisning.

Vad kan sägas om de uttalat pro-nazistiska kristna grupperna i Tyskland? Det kan vara svårt att uppskatta det inflytande och den folkliga förankring som åtnjöts av *Glaubensbewegung Deutsche Christen*. Å ena sidan hade de bara 600.000 medlemmar, dvs. c:a 2% av befolkningen. Å andra sidan får man inte glömma att de i de protestantiska kyrkovalen 1933 fick två tredjedelar av rösterna samt att *Deutsche Christen* fick ett växande inflytande i takt med att regimkritikerna vid universiteten ersattes av teologer som var villiga att gå i statens ledband. Vad kännetecknade *Deutsche Christen*? I detta sammanhang finns utrymme för enbart några få aspekter, sammanfattade i följande sex punkter:

1. De som tillhörde denna rörelse var inte några politiska opportunister; de som verkligen ville vinna de ledande nazisternas gunst vann på att inte höra till något kristet samfund över huvud taget. Redan 1937 förbjöd Reinhard Heydrich, säkerhetspolisens chef, de tyskkristna att kombinera kors och hakkors. Vi tar grundligt miste om vi antar att den rörelse som beskrev sig själv som *Kristi stormtrupp* enbart gjorde detta för att dess medlemmar ville undvika förföljelser. Mot denna uppfattning talar det faktum att nazismens ledare med tiden blev alltmer fientligt inställda till den tyskkristna rörelsen. I enlighet med den s.k. Uria-bestämmelsen (jfr 2 Sam 11-12) skickades kristna ledare avsiktligt till särskilt riskabla områden längs fronten. Det handlar alltså om en i grunden obesvarad kärlek: de tyskkristna älskade partiet, men det nationalsocialistiska partiet älskade inte de kristna.

2. Att de tyskkristna avvisade s.k. icke-ariska kristna bör inte uppfattas som en eftergift för den rådande politiska uppfattningens starka män. Deras handlande var i stället helt och hållet i enlighet med deras teologi. De hävdade att den tyskkristna rörelsen var en rörelse för *kristna* i Tyskland. Eftersom icke-arierna inte var *tyskar* kunde de inte vara medlemmar i detta *kristna* samfund. Över huvud präglas deras ideologi av ett särartstänkande; ett slags inverterad parafra av en berömd nytestamentlig utsaga: "Vad Gud har skiljt åt får människan alltså inte foga samman" (jfr Matt 19:6 och Mark 10:9). Det är även karaktäristiskt att den tyskkristna

rörelsen underströk betydelsen av ett manligt (*mannhaft*) förhållningssätt. Det är inte förvånande att en ofta återkommande bibelvers i deras texter är 1 Kor 16:13: ”Håll er vakna, stå fasta i tron, var *manliga* och starka” (grek. *andrizesthe* ; kursiv. tillagd). På samma sätt som Martin Luther före dem hade avvisat celibat och klosterväsende för att i stället betona familjen, underströk de tyskkristna nu familjens betydelse och hävdade att mannens uppgift var att vara modig, kvinnans uppgift att vara trofast, barnens uppgift att vara lydiga osv.

3 . Även om den tyskkristna rörelsen var uttalat reformatorisk i sin teologi - den betonade gärna Martin Luthers bidrag - eftersträvade den en ekumenisk bredd. En viktig anledning var säkert att de tyskkristna, om de hade insisterat på att utesluta romersk-katolska kristna, därigenom hade utestängt Adolf Hitler! Den tyskkristna rörelsen kännetecknades sålunda av en i det närmaste total avsaknad av dogmatiska ställningstaganden; det fanns egentligen bara ett undantag: den rasbiologiska argumentationen. Hörnstenen i deras teologi var att kyrkan inte fick ha något att göra med det judiska folket.

4 . Den största motsättningen mellan den tyskkristna rörelsen och bekännelsekyrkan (*Bekennende Kirche*) var inte synen på det judiska folket eller den judiska tron utan i stället huruvida protestantismen skulle institutionaliseras i så hög grad som de tyskkristna menade. Ludwig Müller utnämndes av Führern som Tysklands första - och sista - *Reichsbischof* . Detta var oacceptabelt för de bekännelsekristna. Däremot var det inte oförenligt med deras teologi att t.ex. jämföra motståndarna (nationalsocialismen och de tyskkristna) vid judar och judendom. Många bekännelsekristna verkar ha vändats mer över att de tyskkristna välkomnade romerska katoliker än över att de utestängde de jude-kristna.

5 . Tre motiv har dominerat den anti-judiska kristna teologin: (a) *ersättningsteologin* , dvs. uppfattningen att Israel har ersatts av kyrkan; (b) *gudsmordsanklagelsen* , dvs. tanken att alla judar i alla tider är skyldiga till Jesu, Guds sons, död - och därför förtjänar att straffas; (c) *den antitetiska teologin* , dvs. åsikten att judendomen är kristendomens raka motsats.

Eftersom ersättningsteologin hävdar att Israel *har varit* Guds folk och därigenom *har haft* en fungerande gudsrelation passade den inte särskilt bra in i Tredje rikets teologiska handböcker. Gudsmordsanklagelserna återkom ständigt; korsfästelsemotivet var vanligt (Chefredaktören för tidskriften *Der Stürmer* , Julius Streicher, kunde sålunda skriva att ”Golgamordet står skrivet på judarnas pannor”); ritualmordsanklagelserna återkom ofta; men det var ändå det tredje motivet, dvs. den antitetiska teologin, som Tredje rikets teologer anammade; juden blev genomgående den andre; ”den begreppslige juden” var motsatsen till ariern. Tysken var den sanna människan; juden var raka motsatsen.

Kristna teologer hade under århundraden mer eller mindre predikat att kristendom skulle uppfattas vis-à-vis judendom, men det var egentligen först nu som denna teologi försågs med en rasbiologisk komponent: judisk ras vs arisk ras. Devisen ”blod är tjockare än vatten” betydde för de tyskkristna att rasbiologi är viktigare än omvändelseiver; eftersom blodet är så mycket tjockare än vatten kan inte den judiska rasens defekter tvagas bort ens med hjälp av dopvattnet. *Die Taufe mag ganz nützlich sein, Doch glattet sie kein Nasenbein* (”Dopet kan vara tämligen nyttigt, men det förmår inte räta ut näsbenet [sc. på juden]). Denna uppfattning kan sammanfattas med det engelska uttrycket *the primacy of race over grace* . Den rasbiologiska antisemitismen bygger alltså på en etablerad kristen föraktsteologi, men har omintetgjort dopet som en möjlig väg ut ur problemet och in i den kristna världen. När man väl hade reglat den nödutgången fanns ingen annan lösning på det s.k. judeproblemet än den slutliga lösningen. Det framgår av formuleringarna i ett tyskkristet nyhetsbrev från 1944: ”Det finns ingen annan lösning på det judiska problemet än detta: att hela världen en dag reser sig och beslutar sig antingen för eller emot judendomen, och fortsätter att bekämpa varandra till dess världen är fullständigt judaiserad eller helt befriad från judendomen. Vi säger med ett ärligt uppsåt och ett rent samvete att vi inte eftersträvade detta krig och inte startade detta krig. Men stolt och högt bekänner vi inför hela världen - världen idag såväl som

morgondagens värld - att vi tog upp den kastade handsken, fast beslutna att en gång för alla lösa judefrågan.”

6 . Bakom den antitetiska teologin ligger en avjudaisering av Jesus. För att främja denna teologi grundades den 4 april 1939 ett särskilt forskningscentrum, *Institut zur Erforschung und Beseitigung des jüdischen Einflusses auf das deutsche kirchliche Leben* . Budskapet som trumfades ut var att kristendomen inte har någonting gemensamt med judendomen. De hävdade att Kristi evangelium alltid har utgjort motsatsen till judendomen samt att kristendomen alltid har angripits av judendomen. Denna märkliga historiebeteckning bygger på och börjar med en total avjudaisering av Jesus. Bara om Jesus är mindre jude än andra judar är det möjligt att kontrastera, å ena sidan, en dödad jude och, å andra sidan, alla andra judar som anses förtjäna döden.

Den som söker teckna en icke-judisk kristendomstolkning åtar sig ett veritabelt sisyfosarbete . Varje beståndsdel i den kristna trostraditionen måste noggrant undersökas och antingen avvisas såsom varande alltför judisk eller godkännas såsom icke-judisk. Sålunda avvisas föga förvånande de hebreiska skrifterna i den kristna kanon, Gamla testamentet, eftersom de utgör en judisk - och därmed otysk - bok. Retoriska frågor ställs i pejorativ ton: vad har det tyska folket att lära av bedragaren Jakob, av lögnaren Abraham och av äktenskaps-brytaren David? Gamla testamentet ansågs vara en skriftsamling som präglas av judisk moral och judiska berättelser om boskapsskötare och sutenörer; Gamla testamentet gav uttryck för en degenererad tro och teologi. Bara det faktum att Moses gifte sig med en afrikansk kvinna bevisar att skrifterna som bär hans namn inte kunde anses vara bindande för de tyskkristna; det tyska folket behövde möta Kristus utan att gå omvägen via judendomen!

Däremot är Nya testamentet en icke-judisk bok; judehatet är det kristna evangeliets klart lysande stjärna och tydligt identifierbara kärna. Jesus var från Galiléen; alltså var han inte från Judéen; han var därför inte jude. Evangeliernas genealogier ansågs vara oväsentliga eftersom Josef inte var Jesu far. De tyskkristna frågar sofistiskt: hur skulle Jesus kunna vara jude när han är judendomens motsats? Jesus var ju tidernas störste judehatare! Gång på gång citeras Joh 8:44 (”Ni [sc. judarna] har djävulen till fader”); versen Joh 4:22 (”frälsningen kommer från judarna”) ansågs däremot vara ett senare tillägg. I en tysk lärobok från 1940 beskrivs hur Jesus bekämpar den judiska andan: ”Vart och ett av Jesu ord var riktat mot juden och slog emot denne som en pisksnärt. Ingen insåg på ett tydligare sätt judendomens natur; ingen bekämpade judendomen så beslutsamt som just frälsaren Jesus.” Judehatet var den tyskkristna teologins hermeneutiska nyckel. De sökte efter judehatet överallt - och fann det överallt: ”den som söker, han finner” - åtminstone i Skriften (jfr Matt 7:8).

Paulus var förvånansvärt ointressant för de tyskkristna. De ägnade mycken möda åt att frälsa Jesus undan den judiska faran, men var inte lika angelägna att rädda Paulus från samma risker. Detta kan vara värt att lägga på minnet med tanke på den nutida diskussionen inom nytestamentlig exegetik, där Jesus många gånger uppfattas som en gestalt helt och hållet inom andra templets judendom, men där Pauli teologiska kontext tycks vara svårare att fastställa.

3. *Hur agerar kyrkorna idag?*

Det sägs ofta att det senaste århundradet rymmer det värsta och det bästa av judisk-kristna relationer. Efter andra världskrigets slut har många samfund träget arbetat för att förhindra kristen anti-judisk förkunnelse och för att förbättra de judisk-kristna relationerna. Kardinal Edward Cassidy vid *Den romersk-katolska kyrkans råd för främjande av kristen enhet och Rådet för religionsdialog med det judiska folket* sade nyligen att ”kyrkan inte längre ska uppfattas som en del av problemet utan som en del av lösningen på problemet.”

Kardinal Walter Kaspers beaktansvärda ord i Rom den 28 oktober i år ger uttryck för just

denna strävan:

We Catholics became aware with greater clarity that the faith of Israel is that of our elder brother, and, most importantly, that Judaism is a sacrament of every otherness that as such the Church must learn to discern, recognize and celebrate.

(www.bc.edu/bc_org/research/cjl/articles/Kasper_NA37.htm)

Anledningen till att kardinal Kasper yttrade dessa ord just den 28 oktober var att det riktigt stora första steget togs under andra Vatikan-konciliet när den romersk-katolska kyrkan den 28 oktober 1965 antog dokumentet "Om Kyrkans förhållande till de icke-kristna religionerna", *Nostra Aetate* (efter inledningsorden "I vår tid..."). Konciliet tog i detta dokument avstånd från såväl gudsmordsanklagelsen som förkastelseparadigmet: judar får "inte framställas vare sig som förkastade eller som fördömda, som om detta skulle följa av de heliga skrifterna." *Rådet för religionsdialog med det judiska folket* har fortsatt att producera välbehövliga och välformulerade dokument. År 1975 presenterades "Guidelines and Suggestions for Implementing the Conciliar Declaration *Nostra Aetate*" och 1985 utkom "Notes on the Correct Way to Present the Jews and Judaism in Preaching and Catechesis of the Roman Catholic Church". Inget kristet samfund har skrivit så många dokument om judisk-kristna relationer som just den katolska kyrkan. När dokumentet *We Remember: A Reflection on The Shoah* presenterades i mars 1998 av kardinal Cassidy var förväntningarna därför stora.

Vissas läsarglädje har grumlats eftersom dokumentet driver tanken tämligen långt att det finns en grundläggande skillnad mellan antijudiskhet och antisemitism. Den som försvarar dikotomin antijudiskhet vs antisemitism kan bidra till att sprida missuppfattningen att det bara finns två former: kristen antijudiskhet och rasbiologisk antisemitism. I själva verket finns det många former av antijudiskhet: ekonomisk, teologisk, rasbiologisk, politisk osv. Vi behöver fler distinktioner, inte färre.

I stället för att dröja vid dikotomin antijudiskhet vs antisemitism - som faktiskt tenderar att försvåra i stället för att underlätta det interreligiösa samtalet - har det föreslagits att man i debatten oftare borde anknyta till de två begreppen *nödvändigt villkor* och *tilräckligt villkor*. Enligt den klassiska augustinska teologin var det judiska folkets motgångar ett tecken på gudsövergivenhet. Med hänvisning till Ps 59:12 ("Döda dem inte - då kan mitt folk glömma. Gör dem hemlösa med din makt") har många kyrkoledare hävdat att det judiska folket ska förödmjukas, men ändå finnas kvar i det kristna Europa - annars kanske kristenheten ("mitt folk") skulle glömma vad som sker om man inte hörsammar Guds kallelse. Utan denna månghundraåriga föraktsförkunnelse hade Förintelsen inte ägt rum. Det är därför korrekt att säga att kristen teologi var ett *nödvändigt villkor* för det nazistiska folkmordet på judar. Däremot vore det inkorrekt att hävda att den kristna teologin var ett *ti llräckligt villkor*. I så fall skulle judeutrotningen ha ägt rum när kristendomen hade mest makt.

Den 19 september 2001 antog Svenska kyrkans kyrkomöte dokumentet *Guds vägar*. Denna text ska under kommande år diskuteras i församlingarna; en auktoriserad översättning till engelska förbereds; och dokumentet kommer att länkas till de viktigaste religionsdialoghemsidorna på Internet. Svenska kyrkans dokument *Guds vägar* kan naturligtvis - varken i omfång eller inflytande - mäta sig med de katolska texterna *Nostra Aetate* och *We Remember*, men det bör ändå betonas att det är viktigt vad Svenska kyrkan säger om judisk-kristna relationer. Svenska kyrkan har av flera skäl världens ögon på sig: (1) dess numerära storlek i den lutherska trosgemenskapen, (2) Sveriges geografiska närhet till reformationens ursprungsland, samt (3) Sveriges ideologiska och teologiska utbyte under Tredje rikets dagar.

Lutherska världsförbundet antog vid sin sjunde generalförsamling 1984 ett uttalande som anbefalldes medlemskyrkorna. Förberedelsearbetet hade gjorts vid en särskild konsultation i Stockholm 1983, varvid man konstaterade:

Vi lutheraner har fått vårt namn och mycket i vår förståelse av den kristna tron från Martin Luther. Vi kan dock inte acceptera eller skriva under på de våldsamma attacker som reformatorn gjorde på judarna.

Med anledning av femtioårsminnet av andra världskrigets slut i Europa gjorde Svenska kyrkans biskopsmöte 1995 följande uttalande:

Vi tar avstånd från varje form av antisemitism. Vi måste lära av historien och avvisa försöken att förneka den illgärning som utfördes i det kristna Europas mitt och från tendenser att förringa betydelsen av det som skedde. I vår kyrka vill vi arbeta för att få bort sådant som kan tolkas som antisemitism eller förakt för det judiska folket och försvara dess rätt till sin historia, sin tro och sina seder.

Den sista meningen är viktig, eftersom den ger judenheten tolkningsföreträde: det är rimligen judar som avgör ("...sådant som kan tolkas som...") vad som är antisemitism. Detta förutsätter att Svenska kyrkan på olika sätt bidrar till en levande dialog mellan Svenska kyrkan och svensk judenhet.

Avslutning

Josef Reding har i skriften *Keine Verfallsdaten in der Geschichte: Gedanken zur "Reichs-Kristallnacht" am 9.11.1938* framfört tanken att det inte finns något preskriberingsdatum när det gäller Kristallnatten - vi måste ständigt vara på vår vakt. Det är därför inte bara djupt oroande utan även i hög grad kränkande att det finns grupper i vårt samhälle som arbetar för att instrumentalisera Kristallnatten genom att vilja förskjuta perspektivet denna dag från det folk som faktiskt attackerades under Kristallnatten. I anständighetens namn är det nödvändigt att fortsätta att sprida information om Kristallnattens orsaker och konsekvenser. Allt måste göras för att det inte ännu en gång ska bli "Natt, natt" då allt "brister i skärvor", då "tiden sjunker med martyriets sönderslitande sol ned i" det havstäckta djupet - då "dödens månar drar det störtande jordetaket" in i en "tystnad av utrunnet blod."

Jesper Svartvik, teol. dr. och docent i religionshistoria vid Lunds Universitet
Efter studier i Lund och Jerusalem disputerade Jesper Svartvik vid Lunds universitet i bibelvetenskap. I sin forskning har han studerat såväl judisk som kristen bibeltolkning samt även judisk-kristna relationer. Jesper Svartvik är författare till bl a *Skriftens ansikten. Konsten att läsa mellan raderna* (2001), *Thomasevangeliet. Översättning & kommentar* (med Bo Frid 2002). Svartvik är även medförfattare till Svenska kyrkans utredning *Guds vägar - judendom och kristendom* (1999).

"There were a lot of Jesus here in Pikeliai before the war".

Fredrik Nejman

~

Kornelia Mazoniene, lärare i den lilla byskolan i norra Litauen, säger det som om det vore en självklarhet.

Vi, några svenska journalister, lärare och utbildningsproffs, vet först inte vad vi ska tro. Snart förstår vi att hon menar att det före kriget bodde många judar i byn.

Vart de tog vägen, säger hon sig inte veta.

Händelsen i skolan i Pikeliai var märklig, men inte konstig. Kunskapen om judarnas öde är inte den bästa.

Det fick vi, som var med på Svenska Kommittén Mot Antisemitisms resa i Baltikum och Vitryssland i början av sommaren erfara. Tanken var att resa i Förintelsens spår från Tallin till Minsk.

För det var här Förintelsen började, långt innan dödslägren hade börjat spy ut sin fasansfulla rök i östra Polen. Redan när Nazityskland inledde operation Barbarossa den 21 juni 1941 och därefter intog Baltikum, började mördandet. Och när de första gasningarna inleddes i polska förintelselägret Chelmno ett halvår senare hade en majoritet av de ungefär 300 000 baltiska judar som fick sätta livet till i Förintelsen redan mördats.

Det var här tyskarnas så kallade Einsatzgruppen på vissa ställen med god hjälp av lokalbefolkningen tvingade in judar i skogsdungar, på badstränder eller i bondgårdar. Med ett enda syfte. Att mörda dem.

Spridda rester av det en gång så sprudlande judiska livet finns än i dag kvar i Baltikum.

I Riga besöker vi synagogan och får av församlingsledningen veta att de i stort är nöjda med judarnas situation i dag

Men det finns en känsla av att de inte riktigt säger hela sanningen. För utanför synagogan i stadens centrum står en husvagn, där det sitter en polis. Ett par gånger under de senaste åren har det utförts antisemitiska dåd.

Och när vi besöker Bikerniekuskogen, dit judar från hela Europa fördes för att mördas, ser vi exempel på hakkors och annat antisemitiskt klotter, på det annars fina monumentet. Det påminner om monumentet i Treblinka fast mindre. Mängder av stenar har placerats tätt, tätt för att var och en symbolisera orterna där de mördade judarna kommit ifrån.

Mindre energi och kraft har de lettiska myndigheterna lagt ner i Rumbola, ett skogsområde sydost om Riga, där uppskattningsvis närmare 30 000 människor, flest judar, mördades. Men en skylt berättar att man håller på att göra nya monument.

Det stora monumentet är vid Salaspils koncentrationsläger, också det i utkanten av Riga. Här skulle Sovjetregimen visa hur grymma nazisterna var och hur hjältemodiga ryssarna var. På lägerområdet finns i dag sju gigantiska betongskulpturer, ingen lägre än 20 meter, som symboliserar lidandet och kampen.

Guiden berättar dock att det inte alls är lika välbesökt som under Sovjettiden då det årligen hölls en stor minneshögtid med partitoppen på plats. Att det var flest judar som mördades var inget man framhöll.

För antisemitismen försvann inte bara för att nazisterna ersattes av sovjetiska kommunister.

- Nej antisemitismen finns under ytan, oavsett vad församlingen i Riga tycker, säger Ilana Ivanova, en av de drivande krafterna i den lilla judiska församlingen i kuststaden Liepaja när hon visar oss runt på stranden i Skede.

Det var här, 18 mil från Gotland, 3000 judar sköts under några kalla decemberdagar 1941.

Ilana låter oss sedan träffa en handfull överlevare. Att plötsligt en grupp svenskar visar intresse för deras öden uppskattar de. Och de berättar den ena fantastiska historien efter den andra. Bland annat får vi veta att Ilanas mamma under elva månader låg gömd i en lucka i

golvet på ett litet bageri.

I Kaunas besöker vi det fruktade Fort 9, där 10 000-tals judar mördades, och i Vilnius judiska museet och en plats som för alltid förknippas med nazisternas grymheter Panerai är ett skogsområde utanför Vilnius där ryssarna började anlägga sju stora, runda oljecisterner. Men de hann aldrig klart innan tyskarna intog Vilnius.

Men tyskarna såg snabbt en ny användning för de gigantiska halvfärdiga cisternerna.

För hit tog man uppskattningsvis 100 000 människor, flest judar men också romer, sovjetiska krigsfångar, polska och litauiska motståndsmän och sköt dem på kanten av cisternen för att senare rulla dem ner i stora massgravar.

Efter murens fall har de baltiska staterna gjort allt för att frigöra sig från den sovjetiska historien. Ett viktigt inslag är att bygga upp en nationell identitet. Och hittills har länderna varit extra känsliga för att lyfta fram också sitt mörka förflutna.

Att de baltiska staterna ”självmant” utvecklades till diktaturer både innan Sovjetunionen och tyskarna kom är ett känsligt kapitel. Att de tre staterna var diktaturer 1935 under ledning av Ulmanis (Lettland), Päts (Estland) och Smetona (Litauen) är inte något man vill lyfta fram. Än mindre att det också var landsmän som deltog och bistod nazisterna i deras folk mord.

Riktigt hur minnet vårdas i Vitryssland var ännu svårare för oss att få kläm på under de två dagar vi var där. I ett land där fortfarande statyer av både Lenin och Stalin hör till gatubilden gäller i stort fortfarande den gamla sovjetiska historieskrivningen. Nu under ledning av Lukasjenko.

Det gör också att judarnas exakta öden inte är så kända utanför Vitryssland. Men trots det har Vitryssland troligen en större forskning och en mer öppen attityd till Förintelsen än vad man har i Baltikum.. Minsk hade ett judiskt ghetto med 80 000 invånare som mest och mängder av judar mördades i Maly Trostinets utanför Minsk.

En av de få synagogor som finns kvar är en tysk ölstuga. På detta märkliga ställe möter vi två judinnor som både levde i Minskghettot. Men de dricker sin tyska öl utan att reflektera.

En annan synagoga i en småstad i norra Vitryssland, hade förvandlats till lager för det lokala bryggeriet.

Inte en minnestavla över några judiska offer så långt vi kan se. Så frågorna hänger i luften.

Och i flera dagar gnagde också frågan om vad som hände med ”a lot of Jesus” i Pikeliai.

Visserligen berättar Kryztina, snart 80 år, som vi träffar på bygatan utanför skolan, att hon kommer ihåg att judarna i byn kastades upp på några lastbilar. Vad som hände sedan vet hon inte.

I det judiska museet i Vilnius får jag dock svaret på den för mig viktigaste frågan på den här mycket intressanta resan. De kördes till grannstaden Mazekiai där de mördades tillsammans med 4 000 andra judar.

En av dem kunde varit min farfar. Men redan vid förra sekelskiftet flydde han den ryska antisemitismen och hamnade till slut i Sverige, utan att någon enda gång återvända till det för mig så mytomspunna Pikeliai.

~

Fredrik Nejman, frilansjournalist.

Reporter på Expressen under större delen av 90-talet. Där skrev han bland annat en rad artiklar om Ahmed Rami och Radio Islam. Var under fyra år ordförande för Expressens Journalistklubb och ledamot i Svenska Journalistförbundets styrelse.

Är sedan 2,5 år frilans med inriktning på samhällsfrågor, ekonomi och historia. Undervisar

också i research vid Poppius journalistiska skola.
[<mailto:fredrik.nejman@desken.se>] fredrik.nejman@desken.se

Studieresa till Baltikum 2003

För att fördjupa kunskaperna om Förintelsen, nazism och antisemitism arrangerar Svenska Kommittén Mot Antisemitism varje år olika fortbildningskurser. Under juni månad år 2003 ordnar vi en ny studieresa till Lettland, Litauen och Vitryssland. Resan riktar sig till lärare, journalister och andra intresserade.

Programmet omfattar besök ibland annat Riga, Liepaja, Kaunas, Vilnius, Vitebsk, Minsk, Grodno och Holshany. Vi anlitar lokala engelsktalande guider och historiker med Förintelsen som specialområde, vi besöker judiska församlingar och träffar överlevande.

Ett förberedande seminarium arrangeras i maj, utbildningsresan sker mellan den 9 - 20 juni. Priset blir omkring 14.500 kr.

Är du intresserad? Ring till vårt kontor 08-667 6090 eller maila [<mailto:skma@swipnet.se>] skma@swipnet.se för fullständigt program.

Ta judefientligheten på allvar

Henrik Bachner

Henrik Bachners artikel publicerades i Helsingin Sanomat (HS) den 8/11, 2002. Den utgjorde ett svar på en ledare av Olli Kivinen i HS den 17/10. Den 15/11 svarade utrikesminister Erkki Tuomioja på sin websida ([<http://www.tuomioja.org>] www.tuomioja.org). Tuomioja förnekade där att han skulle ha jämfört Israels agerande med Nazitysklands. I en intervju i tidskriften Suomen Kuvalehti nr. 3, 2001 sade dock Tuomioja med hänvisning till Israels politik: "Det är chockerande att vissa använder samma typ av politik mot palestinierna som den de själva föll offer för på 1930-talet".

Våren 2002 upplevde Europa ett av de kraftfullaste utbrotten av antisemitism sedan andra världskriget. Från en rad länder rapporterades om skändade synagogor, vandaliserade gravplatser och fysiskt våld mot judar. Bara i Frankrike begicks, enligt franska myndigheter, under de två första veckorna i april hundratals antijudiskt motiverade brott.

Utvecklingen hänger samman med den israelisk-palestinska konfliktens eskalering. Men den skall också förstås mot bakgrund av den antisemitism som propageras i den arabiska och islamiska världen, synlig inte minst vid FN-konferensen mot rasism i Durban hösten 2001 och i de antijudiska konspirationsteorier som förts fram som förklaring till terrordåden den 11 september.

I Europa har den "nya" antisemitismen inte bara tagit sig fysiska uttryck. Judefientliga paroller har förekommit vid anti-israeliska demonstrationer i olika länder. Och i media och offentlig debatt har delar av kritiken mot Israel färgats av fördomar. Denna oroväckande utveckling har noggrant dokumenterats av såväl forskare som journalister.

Mot den bakgrunden ter sig Olli Kivinen's påståenden i Helsingin Sanomat (17/10)

synnerligen anmärkningsvärda. Enligt Kivinen har nämligen "antisemitismen...förtynat till ett marginellt fenomen i Västeuropa". Den samtida kritiken mot Israel saknar judefientliga inslag. De som påstår motsatsen, antyder han, "ser spöken där de inte finns" eller deltar i en "avsiktlig" propaganda som syftar till att försvara Ariel Sharons politik.

Visst finns exempel på att beskyllningen om judefientlighet använts felaktigt eller missbrukats för att försvara Israel. Kritik mot israelisk politik är naturligtvis lika legitim som den som riktas mot andra staters agerande. Denna kritik måste även kunna vara både osaklig och tendentiös utan att automatiskt betecknas som antijudisk. Men detta förhållande påverkar på intet sätt det faktum att hat och fördomar mot judar åter utgör ett allvarligt problem i Europa såväl som i andra delar av världen.

Istället för att, som Kivinen, bagatellisera eller förneka antisemitismen, måste vi skärpa vår vaksamhet mot den och identifiera och motverka dess yttringar - inte minst i medierna. I den samtida svenska och europeiska Israeldebatten kan man identifiera tre tydliga antijudiska teman.

1) *Kristna antijudiska föreställningar*. Åtskilliga skribenter tolkar - sannolikt ofta omedvetet - israelisk politik utifrån nedärvda kristna antijudiska bilder av judendomen som hämndlysten och krigisk. När Israels agerande beskrivs som "gammaltestamentligt" eller präglad av principen om "öga för öga, tand för tand" återknyts till kärnan i denna tradition.

Samma sak gäller naturligtvis när Israelkritik associerar till korsfästelsen av Jesus. I påskas - alltså under den helg då beskyllningen om Kristusmord alltid givits extra näring - angrep till exempel svenska Aftonbladet Israel under rubriken "Den korsfäste Arafat". I italienska La Stampa publicerades vid samma tid en teckning med ett Jesusbarn som inför anblicken av en israelisk stridsvagn utbrister: "Ni kommer väl inte för att döda mig igen?"

2) *Makt, manipulationer och konspirationer*. Myten om judarnas enorma makt och inflytande över politik och medier färgar också regelmässigt av sig på Israeldebatten. Dessa idéer vävs också in i den samtida mytologi som gör gällande att Israel "inte får" kritiseras och att sanningar censureras. Politiker och medier i väst, så lyder det underförstådda budskapet, är endera styrda av judiska eller "sionistiska" intressen eller så rädda för dessa "mäktiga krafter" eller "lobbygrupper" (populära kodord) att de inte vågar "tala klarspråk".

Ytterligare ett led i denna konstruktion är påståendet att antisemitismen egentligen inte utgör något problem, utan främst är en uppfinning av ovan nämnda suspekta grupper i syfte att "tysta kritiken" av Israel.

Att informationen och debatten om Israel skulle vara manipulerad eller hämmad är naturligtvis bara nonsens. Sannolikt är konflikten mellan israeler och palestinier den mest hårdbevakade av alla. Var och en som följer västliga medier kan lätt konstatera att kritiken mot Israel är utbredd, öppen och skarp.

Att hävda att den pro-israeliska lobbyen i USA är inflytelserik är självfallet inte att ge uttryck för fördomar. Men när den "judiska lobbyen" påstås efter eget gottfinnande styra USA:s Mellanösternpolitik eller hålla den amerikanska administrationen som "gisslan" hemfaller man åt traditionella antisemitiska fantasier.

3) *Analogier till nazismen och Förintelsen*. Jämförelsen mellan Israel och Nazityskland och mellan den israeliska politiken mot palestinerna och Förintelsen utgör ett centralt motiv i den efterkrigstida antisemitismen. Den fyller flera funktioner. Projektionen av nazismen och Förintelsen på offren för dessa förbrytelser leder till en efterlängtd skuldavlastning samtidigt som konstruktionen av judarna som nazister åter förvandlar dem till legitima måltavlor för en annars oacceptabel fientlighet.

Bilden av det "nazistiska Israel" utvecklades ursprungligen på 1960-talet av den sovjetiska antisionistiska propagandan, men sögs snart upp av den europeiska extremvänstern. Med tiden kom den dock att attrahera allt bredare opinioner. Förra året drog utrikesminister Erkki Tuomioja skam över Finland när han nyttjade denna form av demonisering (se Suomen

Kuvalehti nr. 34, 2001).

Slutligen är det viktigt att korrekt analysera orsakerna till den förnyade judefientlighet Europa upplever. Att dra slutsatsen att antisemitismen är ett resultat av Israels politik mot palestinierna är både felaktigt och farligt. Lika lite som Mugabes förehavanden i Zimbabwe orsakar den rasism som möter svarta i Europa, bär Israels agerande skuld för den animositet som riktas mot judar. Vad Israels handlande däremot kan göra är att aktivera en redan existerande judefientlighet.

Israel och Mellanösterkonflikten spelar en central roll för den samtida europeiska antisemitismen. Israel fungerar inte bara som en katalysator och projektyta för antijudiska reaktioner. Mellanösterndebatten utgör också, i en kultur där antisemitismen saknar respektabilitet, kanske det enda forum där negativa attityder till judar kan uttryckas, då dessa här kan rättfärdigas och språkligt förpackas som Israelkritik.

Detta innebär inte att antisemitismen skulle präglade debatten om Israel. De flesta människor är fullt kapabla att uttrycka kritik mot israelisk politik utan att hänfälla åt fördomar.

Problemet skall således inte överdrivas. Men det får under inga omständigheter förnekas eller bagatelliseras. Just tendensen att inte erkänna och förringa antisemitismen är utmärkande för Sverige och har där skapat ett klimat i vilket antijudiska föreställningar, rätt paketerade, på ett unikt sätt vunnit acceptans i den offentliga debatten.

~

Henrik Bachner är idéhistoriker vid Lunds universitet. Han medverkade med en essä om Sverige, Europa och den ”nya” antisemitismen i Judisk Krönika nr. 4, 2002.